

УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ Й УСТАНОВАМИ СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ СФЕРИ

УДК 001.89(075.8)

Я.М. Мартинишин, доктор економічних наук, професор,
академік Міжнародної кадрової академії,
професор кафедри менеджменту та економіки
Національної академії керівних кадрів
культури і мистецтв, м. Київ

Є.Я. Коваленко, завідувач кафедри фундаментальних дисциплін
Білоцерківської філії Міжрегіональної академії
управління персоналом, м. Біла Церква

МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ ПІДПРИЄМСТВ СФЕРИ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ, ВІДПОЧИНКУ ТА РОЗВАГ

У статті розкриваються особливості дослідження трансформаційних процесів підприємств сфери культури і спорту, відпочинку та розваг. Висвітлено найважливіші підходи до вивчення структурної, функціональної й управлінської складових процесу трансформації. Обґрунтовано систему загальнонаукових та спеціальних методів і принципів проведення дослідження трансформаційних процесів підприємств соціально-культурної сфери.

Ключові слова: трансформаційні процеси; підприємство; сфера культури, спорту, відпочинку та розваг; структурна, функціональна й управлінська трансформації; методика дослідження.

Я.Н. Мартынишин, доктор экономических наук, профессор,
академик Международной кадровой академии,
профессор кафедры менеджмента и экономики
Национальной академии руководящих кадров
культуры и искусств, г. Киев

Е.Я. Коваленко, заведующая кафедрой фундаментальных дисциплин
Белоцерковского филиала Межрегиональной академии
управления персоналом, г. Белая Церковь

МЕТОДИКА ИССЛЕДОВАНИЯ ТРАНСФОРМАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ ПРЕДПРИЯТИЙ СФЕРЫ КУЛЬТУРЫ И СПОРТА, ОТДЫХА И РАЗВЛЕЧЕНИЙ

В статье раскрываются особенности исследования трансформационных процессов предприятий сферы культуры и спорта, отдыха и развлечений. Освещены важнейшие подходы к изучению структурной, функциональной и управленческой составляющих процесса трансформации. Обоснована система общенаучных и специальных методов и принципов проведения исследования трансформационных процессов предприятий социально-культурной сферы.

Ключевые слова: трансформационные процессы; предприятие; сфера культуры, спорта, отдыха и развлечений; структурная, функциональная и управленческая трансформации; методика исследования.

*Y. Martynishin, Dr. Sc. (Economics), professor,
academician of International Personnel Academy,
professor of sub-faculty of management and economics
National Academy of Managerial staff of Culture and Arts, Kyiv*

*E. Kovalenko, head of sub-faculty of fundamental disciplines
of Bila Tserkva branch Interregional academy
of personnel management, Bila Tserkva*

RESEARCH METHODOLOGY THE TRANSFORMATIONAL PROCESSES OF ENTERPRISES IN THE SPHERE OF CULTURE AND SPORT, RECREATION AND ENTERTAINMENT

The article reveals the peculiarities of the study of transformation processes of enterprises in the sphere of culture and sports, recreation and entertainment. Lit major approaches to the study of the structural, functional, and managerial components of the transformation process. Justified system of General scientific and special methods and principles for the study of transformation processes of enterprises of socio-cultural sphere.

Keywords: *transformation; enterprise; the sphere of culture, sports, recreation and entertainment; structural, functional and managerial transformation; research methodology.*

Сучасний розвиток українського суспільства та держави проходить в умовах глобальних потрясінь і трансформацій, коли доля країн вирішується їхнім економічним і культурним потенціалом та рівнем міжнародної конкурентоспроможності. У зв'язку з цим, відбуваються суттєві зміни та перебудови на вітчизняних підприємствах, в організаціях і закладах, що здійснюють діяльність у сфері культури і спорту, відпочинку та розваг. Змінюється їхня організаційна парадигма: відбувається відмова від принципів управлінського раціоналізму; розвивається кібернетична та синергетична уява про управління; отримують розвиток гуманітарні аспекти менеджменту. Здійснюються спроби переходу від бюрократичної до органічної та проблемної моделей організаційного устрою цих формувань, а також їхнього переналаштування з уніодального та гомогенного на мультиодальне та гетерогенне управління. З огляду на це, виникає необхідність в опрацюванні загальних методологічних підходів щодо вивчення таких змін, переходів і перетворень та прогнозуванні їхнього перебігу в перспективі.

Проблема трансформаційних процесів економічних систем є предметом дослідження багатьох українських і зарубіжних учених-економістів. Зокрема ці питання висвітлюються в наукових роботах С.А. Єрохіна [1], І.Г. Кириленка [2], Є.М. Кирилюка [3], С.В. Любимцевої [4], Ю.М. Осипова [5], Т.О. Осташко [6], А.І. Пригожина [7], В.С. Савчука [8].

Однак ця важлива проблема розглядається переважно стосовно галузей промислового виробництва, сільського господарства та національного господарства загалом. Немає комплексних наукових розробок щодо соціально-культурної сфери. Відсутні напрацювання методичних підходів до вивчення даних процесів для підприємств, що здійснюють економічну діяльність у цій сфері.

Метою статті є обґрунтування методики дослідження трансформаційних процесів у підприємствах галузей культури і спорту, відпочинку та розваг (КСВР), для подальшої розробки практичних рекомендацій щодо підвищення їхньої ефективності.

Із переходом до ринкових відносин підприємства соціально-культурної сфери інтенсивно трансформуються. У науковій літературі найчастіше йдеться про процеси структурної трансформації (реструктуризації). Однак ми схильні вважати, що трансформаційні процеси слід поділяти на три окремі категорії: структурної, функціональної та управлінської трансформацій. До структурної трансформації можна віднести процеси зміни розмірів, форми, побудови окремих підприємств КСВР й усієї їхньої системи (мережі) в межах країни, регіону, адміністративного району, населеного пункту, як у цілому, так і у розрізі за певними видами економічної діяльності; до функціональної – процеси зміни функцій і механізмів функціонування

підприємств КСВР та їхніх галузевих і територіальних об'єднань; до управлінської трансформації треба зараховувати процеси зміни принципів, методів і технологій менеджменту, удосконалення комунікацій та організаційної культури керівництва підприємствами даної сфери.

Для дослідження трансформаційних процесів підприємств соціокультурної сфери необхідно застосовувати комплекс загальнонаукових і спеціальних методів економічних досліджень (табл.). Загальними методами, які слід використовувати на емпіричному й теоретичному рівнях дослідження, є діалектичний принцип пізнання та системний підхід до вивчення трансформаційних процесів.

Таблиця

**Методи дослідження трансформаційних процесів підприємств
сфери культури і спорту, відпочинку та розваг**

<i>Методи</i>	<i>Процеси трансформації</i>		
	<i>структурної</i>	<i>функціональної</i>	<i>управлінської</i>
Діалектичний принцип	○	○	○
Системний підхід	○	○	○
Структурно-логічне моделювання	○		○
Балансовий	○		
Теорія графів	○		
Картографічний	○		
Потенціалів	○		
Соціально-культурного районування	○		
Кластерний аналіз	○		
Індексний	○		
Функціонально-логічне моделювання		○	○
Фактор-рейтингування		○	
Детермінованого факторного аналізу (детерміністичні моделі: виробнича функція та ін.)		○	
Стохастичного факторного аналізу (кореляційно-регресійні моделі)		○	
Монте-Карло		○	
Центра ваги		○	
Програмно-цільовий			○
Сітковий			○
Дослідження операцій (теорія ігор, теорія масового обслуговування та ін.)			○
Економічний аналіз (інформаційно-логічний, функціональний, імовірнісний)			○
Евристичний			○

Примітка. ○ – головний метод.
Власна розробка

Діалектичний принцип пізнання потребує розгляду підприємств КСВР у стані безперервного руху і зміни, взаємозв'язку та взаємозалежності з навколишнім середовищем. При цьому рух і взаємозв'язки не безладні, а підпорядковані об'єктивним суспільним законам, зокрема економічним [9].

Трансформація соціально-культурної сфери являє собою складний процес. Він охоплює багато факторів і взаємозв'язків. Звідси випливає, що при його вивченні не можна односторонньо розглядати ті чи інші аспекти, розробляти заходи щодо їхнього регулювання. Усі фактори слід вивчати в комплексі, у взаємозв'язку.

Підприємства соціально-культурної сфери сьогодні знаходяться у стані різноманітних трансформацій. Важливо своєчасно виявити нові тенденції, збалансовано регулювати їх, забезпечувати необхідні умови для їхнього ефективного розвитку. Водночас у поступальному русі соціокультурної сфери виникають суперечності. Багато усталених форм організації економічної діяльності вступають у суперечність з новими тенденціями, стримуючи загальний прогрес. Виявлення таких суперечностей, заміна старих, віджилих форм організації новими, більш досконалими, є необхідною передумовою наукового управління підприємствами КСВР.

Соціально-культурна сфера нерозривно пов'язана з економічною стратегією та культурною політикою держави. Вона відіграє важливу роль у духовному житті суспільства. З цих позицій повинні оцінюватися будь-які заходи з розвитку даної сфери. Це означає, що глибоке вивчення культурної політики, рішень уряду є основою пізнання відповідних зрушень у даній сфері.

Вивчення трансформаційних процесів підприємств сфери КСВР неможливе без пізнання практики, постійних зв'язків з нею. При цьому мається на увазі неописове і неемпіричне пізнання практичних аспектів підприємств соціокультурної сфери. Першочергове значення має наукове узагальнення практики, виявлення закономірних тенденцій, обґрунтування перспектив їхнього розвитку. Такий підхід дозволяє впроваджувати у практику все нове, передове. При узагальненні та розповсюдженні досвіду передових підприємств слід брати до уваги відмінності в умовах і традиціях по регіонах України.

Системний підхід є конкретизацією вимоги діалектики про розгляд кожного підприємства сфери КСВР у взаємозв'язках та взаємовідношеннях із зовнішнім середовищем (споживачами соціально-культурних послуг, постачальниками ресурсів, партнерами, конкурентами, органами державного управління тощо). При цьому кожний об'єкт цієї сфери має розглядатися як відкрита динамічна система, яка у свою чергу є елементом іншої, більш складної, підсистеми чи системи (мега-, гігасистеми). Усі елементи цих систем певним чином співвідносяться між собою. Однак урахування всіх відношень у більшості випадків неможливе. Системний підхід передбачає при дослідженні трансформаційних процесів підприємств соціокультурної сфери розгляд не всіх їхніх можливих відношень, а лише таких, що мають суттєве значення. Він дає змогу знаходити невідомі елементи в системі.

Важливим при цьому є правильне віднесення того чи іншого підприємства або об'єднання сфери КСВР до конкретного класу систем (наприклад, вона може бути унінодальною або мультимодальною, гомогенною чи гетерогенною, стабільною або нестабільною, завершеною чи незавершеною системою), кожна з яких характеризується певними властивостями. Користуючись відповідним інструментарієм загальної теорії систем [10], можна знаходити конкретні значення параметрів реальних систем-підприємств і об'єднань соціокультурної сфери.

Для дослідження процесів структурної трансформації підприємств КСВР насамперед доцільно застосовувати метод структурно-логічного моделювання [11]. Сутність цього методу полягає у розробці структурно-логічних моделей (схем), які відображають принципи внутрішньої організації, певні властивості, ознаки та характеристики реальних об'єктів соціально-культурної сфери. Цей метод, застосовуючи абстрагування та ідеалізацію, дає змогу виділити (а потім відтворювати і досліджувати) саме ті параметри, характеристики, чи властивості модельованих об'єктів, які безпосередньо підлягають пізнанню. Метод структурно-логічного моделювання надзвичайно розширює можливості наукового пізнання й управління, оскільки дозволяє

наочніше уявляти досліджувані трансформаційні процеси підприємств сфери КСВР, змінювати реальний режим їхнього протікання, усувати шкідливий вплив супровідних сторонніх факторів.

Серед методів дослідження структурної трансформації підприємств сфери КСВР особливе місце належить балансовому методу, основним призначенням якого є встановлення співвідношень (пропорцій) структурних частин, щодо яких необхідно досягти взаємної тотожності. Він дозволяє аналізувати ситуацію й визначати взаємозв'язки, здійснювати взаємний контроль, знаходити невідомі дані, виявляти «вузькі місця».

Іншим важливим методом, який дозволяє розкрити зміст процесів структурної трансформації підприємств сфери КСВР, є метод теорії графів [12]. Він дозволяє вивчати зміни в складі та структурі соціокультурної сфери як цілісної системи, зокрема зміни у вазі, продуктивності та інтегрованості елементів-підприємств, щільності їхніх взаємозв'язків і складності, а також зміни в їхньому розміщенні. Він дозволяє дати оцінку змін транспортно-географічного положення об'єктів соціокультурної сфери. Однак метод графів має й суттєві обмеження, оскільки дає змогу вивчати в основному процеси, які можна звести лише до дискретного виду.

Проте чимало трансформаційних процесів у соціально-культурній сфері поляризованого територіального розвитку потребують континуального розгляду та відображення. Тому досить корисним виявляється картографічний метод.

Застосування інформаційних технологій, зокрема ГІС-технологій, дає змогу успішно поєднувати картографічний метод із методом потенціалів [13]. Цей метод є особливо продуктивним при з'ясуванні змін в елементах територіальної структури соціально-культурної сфери, зокрема при дослідженні переорієнтації локальних елементів (підприємств, закладів) з одних ядер соціокультурного тяжіння (поліусів) на інші. Він, як і наступні методи – районування, кластерний аналіз, індексний, – підходить для вивчення не тільки процесів структурної, але й функціональної трансформації підприємств КСВР.

Метод соціально-культурного районування допомагає оконтурювати ту територію, на якій характеристики певного явища соціокультурного розвитку вкладаються у визначений діапазон.

Для структурного і типологічного групування підприємств КСВР слід використовувати статистичні методи. Одним із найдосконаліших є кластерний аналіз [14]. Він може бути використаний для класифікації підприємств з різними рисами таким чином, що дуже подібні об'єкти групуються в один клас (кластер), у той час як об'єкти, що різняться, об'єднуються в інші класи (кластери). Отже, цей метод дозволяє згрупувати підприємства соціокультурної сфери за проявами і силою трансформаційних процесів і на цій основі доходити висновків щодо удосконалення їхньої структури та функціональних характеристик.

Індексний метод треба застосовувати передусім для аналізу структурних зрушень у підприємствах КСВР, а також для оцінки ролі окремих факторів у формуванні обсягів їхніх послуг. У цьому випадку використовується так званий мультифакторний індексний метод [15]. Але треба мати на увазі, що евристичні можливості індексного методу, як і картографічного, щодо виявлення рушійних сил трансформаційних процесів, досить обмежені. Ні карти, ні відповідні коефіцієнти самі по собі не можуть витлумачити ті економічні й інші сили, взаємодія яких створює тенденції та закономірності.

Для дослідження процесів функціональної трансформації підприємств КСВР у першу чергу слід застосувати метод функціонально-логічного моделювання [16]. Суть цього методу полягає у виявленні функцій підприємств і підрозділів соціально-культурної сфери й розробці відповідних функціонально-логічних моделей, на основі яких встановлюються залежності кожного з елементів цієї сфери від інших складових, особливості способу дії кожного на досягнення певного ефекту (позитивного чи негативного значення, в останньому випадку говорять про дисфункцію) діяльності для самозбереження системи і взагалі для здійснення її загальних завдань та цілей, сукупності тих вимог (очікувань), які виникають внаслідок розподілу праці

(диференціації завдань) у інших елементів соціокультурної сфери до даного підприємства чи підрозділу.

Важливе місце у дослідженнях процесів функціональної трансформації підприємств соціально-культурної сфери належить методу фактор-рейтингування [17], який передбачає оцінку різних трансформаційних факторів і порівняння їх із певними середніми величинами. Проте цей метод має певні недоліки, основним серед яких є суб'єктивність при оцінці факторів.

Широке застосування при дослідженні процесів функціональної трансформації підприємств КСВР можуть мати методи детерміновано факторного аналізу [11], й зокрема так звані детерміністичні моделі. Вони передбачають, що при заданій сукупності вхідних значень (ресурсів) може бути отриманий єдино можливий результат (обсяг послуг). Прикладом такої моделі є виробнича функція. Вона може бути використана не тільки для аналізу впливу різних факторів на трансформацію підприємств КСВР, але й для прогнозування розвитку всієї соціокультурної сфери.

Для вивчення всіх, у т. ч. й випадкових факторів, що впливають на трансформацію підприємств КСВР, можна використовувати методи стохастичного факторного аналізу, зокрема так звані кореляційно-регресійні моделі (однофакторні і багатфакторні, лінійні й нелінійні – залежно від природи зв'язків між факторною та результативною ознаками), які дозволяють визначати й прогнозувати кількісну міру впливу того чи іншого фактора на результативні показники діяльності підприємств [18]. Для цих методів, у зв'язку зі складністю розрахунків, особливо важливим є використання комп'ютерних технологій і програм, наприклад, Excel, Statistica [19].

Для дослідження змін у процесі функціонування підприємств соціально-культурної сфери може бути корисним метод Монте-Карло [20], який ґрунтується на кібернетичній ідеї «чорного ящика» та передбачає порівняння впливів (входів) і реакції (виходів) підприємств КСВР без конкретного аналізу самих процесів. Смісл цього методу полягає в тому, що трансформаційний процес можна моделювати шляхом багатократного повторення його випадкових реалізацій.

Для вивчення змін у розміщенні підприємств і підрозділів соціально-культурної сфери, може застосовуватися метод центра ваги [13]. Згідно з ним, центр ваги (потенційне місце розміщення) знаходять за допомогою обчислення його координат X та Y . Функціоналом задачі на знаходження центра ваги є мінімум транспортних витрат, або максимум послуг.

Серед найважливіших методів дослідження процесів управлінської трансформації підприємств КСВР є програмно-цільовий метод [12]. Ключовими елементами цього методу є поняття «цільова комплексна програма», «системний підхід» та принципи: 1) цільової орієнтації (націленості на досягнення попередньо визначених кінцевих результатів); 2) комплексності (охоплення і реалізація повного спектру заходів з виконання програми); 3) ефективності (орієнтації на досягнення певного ефекту); 4) адресності (спрямованості на певних виконавців); 5) визначення головної ланки (розподілу всіх елементів на основні та допоміжні).

Коли цілі розвитку підприємств і об'єднань сфери КСВР визначені, важливо віднайти шляхи їхнього найкращого досягнення. У цьому випадку важливу роль відіграють оптимізаційні моделі та методи, зокрема сітковий метод і лінійне та динамічне програмування [16, 20].

Суть сіткового методу полягає в графічному зображенні організаційних і технологічних взаємозв'язків між роботами, що становлять єдиний операційний процес. Це дозволяє оптимізувати оперативне управління підприємствами КСВР за рахунок поліпшення координації виконання великої кількості робіт, які тісно переплітаються. Чітке визначення складу робіт, що виконуються, суворе упорядкування послідовності їх з урахуванням тривалості в часі, дають змогу скоротити виконання робіт і знизити їхню вартість.

Часто ті чи інші управлінські рішення приймаються на основі досвіду та інтуїції менеджерів. Проте практика свідчить, що такі рішення не завжди найкращі. У зв'язку з цим розроблено спеціальні економіко-математичні методи програмування, що дають змогу вибирати найкращі (оптимальні) варіанти управлінських рішень, виходячи із заданого критерію оптимальності та обмежень [20].

В умовах невизначеності діяльності підприємств КСВР особливо цінними є методи дослідження операцій, зокрема теорії ігор та теорії масового обслуговування [21]. Перший метод дозволяє моделювати боротьбу між конкурентами, як певну «гру». Суть його полягає у виборі такого рішення, яке забезпечує учаснику гри найбільший вигреш (прибуток тощо). Другий метод передбачає вивчення статистичної закономірності надходження вимоги, наприклад, на культурно-розважальну послугу, і на цій основі вироблення рішення, яке б забезпечувало мінімальні витрати часу на чекання «в черзі», з одного боку, і на простій каналів обслуговування, з другого боку. Чимало трансформаційних процесів підприємств сфери КСВР, які можна досліджувати в рамках теорії обслуговування, наприклад, змін у розподілі послуг по каналах реалізації, підпадають під так звані харківські процеси або ланцюги Маркова. Вони дозволяють визначати ймовірність переходу підприємства (закладу) з одного стану (наприклад, збиткового) в інший стан (прибутковий) у певний період часу.

У дослідженнях процесів трансформації підприємств сфери КСВР доцільно використовувати традиційні методи економічного аналізу [22], які, залежно від мети, глибини та специфіки об'єкта аналізу, поділяються на три групи: 1) методи інформаційно-логічного аналізу (порівняння; відносних та середніх величин); 2) методи функціонального аналізу (ланцюгової підстановки; розрахунку показників варіації; визначення характеристик і тенденцій рядів динаміки; індексний; інтегральний; балансовий; пропорційного тиску; логарифмування; функціонально-вартісного аналізу); 3) методи імовірнісного аналізу (дисперсійного аналізу; кореляційного аналізу; компонентного аналізу; дискримінантного аналізу).

Методи інформаційно-логічного аналізу дають змогу шляхом порівняння характеристик підприємств визначати їхні спільні риси, відмінності та співвідношення, при цьому не аналізуючи взаємозв'язків, їхньої природи напрямів, сили тощо. Методи функціонального та імовірнісного аналізу дають змогу вивчати та виміряти різноманітні взаємозв'язки у соціально-культурній сфері.

Для дослідження процесів управлінської трансформації підприємств КСВР також є доцільним застосування різноманітних евристичних методів, особливо за умов часткової або повної невизначеності факторів. Основним з евристичних методів є метод експертних оцінок [17], суть якого полягає у спеціальним чином організованому зборі суджень, оцінок та пропозицій спеціалістів з соціально-культурної галузі знань, їхнього аналізу, зведення та формування зваженого висновку. Як різновиди цього методу використовують методи «мозкової атаки», «мозкового штурму», синектики, «Дельфі», «ПАТТЕРН».

Від правильного застосування цих та інших методів значною мірою залежить результативність самого дослідження. Але для того, щоб проводити наукові розробки на високому професійному рівні, необхідно постійно звертатися до відповідних напрямків окремих наук – математики, статистики, теорії ймовірності, економіки підприємства, аналізу господарської діяльності, кібернетики тощо.

Отже, щоб розкрити сутність трансформаційних процесів підприємств сфери культури, спорту, відпочинку та розваг, необхідно теоретично і методично правильно підійти до їхнього дослідження. На наш погляд, таке дослідження потрібно здійснювати на основі методики, що ґрунтується на системі загальних і спеціальних методів наукового пізнання у розрізі трьох підсистем – структурної, функціональної та управлінської трансформацій. Такий підхід забезпечує комплексність дослідження, враховує всі сторони і зв'язки, явища трансформації, що в подальшому дасть змогу опрацювати завдання майбутнього розвитку, будувати певні очікування, визначати ризики, ресурси та ефективність економічних зрушень.

Перспективою подальших розвідок у цьому напрямі є деталізація даної методики і розробка робочого інструментарію щодо дослідження трансформаційних процесів в окремих секторах соціально-культурної сфери.

Використані джерела

1. Єрохін С.А. Трансформаційний процес та його структуризація / С.А. Єрохін // Актуальні проблеми економіки. – 2005. – № 2. – С. 4-12.
2. Кириленко І.Г. Трансформація соціально-економічних перетворень у сільському господарстві України: проблеми, перспективи : монографія / І.Г. Кириленко. – К. : ННЦ ІАЕ, 2005. – 452 с.
3. Кирилук Є.М. Аграрний ринок в умовах трансформації економічних систем : монографія / Є.М. Кирилук. – К. : КНЕУ, 2013. – 571 с.
4. Любимцева С.В. Трансформация экономических систем : монография / С.В. Любимцева. – М. : Экономика, 2003. – 443 с.
5. Теория хозяйства. Начала высшей экономики: в 3-х т. / Ю.М. Осипов ; под ред. Ю.М. Осипова. – М. : МГУ, 1998. – Т. 3: Хозяйственная динамика. Трансформации и переходы. Неэкономическое хозяйство. – 1998. – 607 с.
6. Осташко Т.О. Ринкова трансформація аграрного сектора / Т.О. Осташко. – К. : Фенікс, 2004. – 280 с.
7. Пригожин А.И. Методы развития организаций : монография / А.И. Пригожин. – М. : МЦФЭР, 2003. – 863 с.
8. Трансформаційна економіка / В.С. Савчук та ін. – К. : КНЕУ, 2006. – 612 с.
9. Арутюнов В.Х. Методологія соціально-економічного пізнання / В.Х. Арутюнов, В.М. Мішин, В.М. Свінцицький. – К. : КНЕУ, 2005. – 352 с.
10. Могилевский В.Д. Методология систем : монография / В.Д. Могилевский. – М. : Экономика, 1999. – 251 с.
11. Тринько Р.І. Методика економічних досліджень / Р.І. Тринько. – К. : Українські технології, 1999. – 356 с.
12. Черняк Ю.И. Системный анализ в управлении экономикой / Ю.И. Черняк. – М. : Экономика, 1975. – 191 с.
13. Топчиев А.Г. Пространственная организация географических комплексов и систем / А.Г. Топчиев. – Одесса : Высшая шк., 2008. – 287 с.
14. Трав'янюк О.І. Методологічні підходи до визначення кластерної моделі регіонального розвитку / О.І. Трав'янюк. – 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua>. – Заголовок з екрана.
15. Казинец Л.С. Темпы роста и структурные сдвиги в экономике / Л.С. Казинец. – М. : Экономика, 2005. – 348 с.
16. Кадієвський В.А. Моделювання економіки / В.А. Кадієвський. – К. : НАСОНА, 2011. – 412 с.
17. Єріна А.М. Методологія наукових досліджень / А.М. Єріна, В.Б. Захожай. – К. : ЦНЛ, 2004. – 212 с.
18. Мирский Г.Я. Характеристики стохастической взаимосвязи и их измерение / Г.Я. Мирский. – М. : Энергоиздат, 2002. – 297 с.
19. Боровиков В.П. Русифицированная версия Statistica / В.П. Боровиков. – М. : Мир, 2004. – 215 с.
20. Ляшенко І.М. Економіко-математичні методи і моделі / І. М. Ляшенко. – К. : Вища шк., 2001. – 445 с.
21. Taha H. Operations research an Introduction Third Edition / H. Taha. – London, 2012. – 730 p.
22. Мних Є.В. Економічний аналіз / Є.В. Мних. – К. : ЦНЛ, 2003. – 412 с.